

Títol del treball realitzat:

Una proposta per l'adquisició i pràctica de les competències bàsiques a Ciències Socials: l'anàlisi de la història a partir de les noves tecnologies audiovisuals

Nom i cognoms de l'autor.

Joan – Maria Bragulat Isach

Curs escolar en el qual s'ha desenvolupat el treball.

2002 - 2003

Centre de treball i especialitat o àrea

IES Cassà (Cassà de la Selva)

Geografia i Història

ÍNDEX

PART PRIMERA

Resum del treball objecte de la llicència.....	4
Memòria llicència	6
1. Introducció	6
1.1. Antecedents del tema objecte del treball.....	6
1.2. Explicació del tema.....	6
1.3. Objectius que es pretenen assolir	7
1.4. Hipòtesi inicial de treball.....	8
2. Treball dut a terme.....	8
2. 1. Disseny del pla de treball.....	8
2. 2. Metodologia emprada. Recursos utilitzats.....	9
3. Resultats obtinguts	10
4. Conclusions- Aplicació pràctica	11
5. Relació del material continguts en els annexos.....	12
6. Agraïments	13
7. Filmografia	14
8. Bibliografia	14
9. Procedència de les imatges i dels drets	16
- Gladiator	16
- Braveheart.....	17
- Joana d'Arc.....	18
- Joana la Boja.....	19
- Vidocq.....	20
- La guerra de l'opi.....	21
- Titanic.....	22
- Los Rebeldes del swing.....	23
- Pearl Harbor	24
- Salvar al soldat Ryan.....	25

PART SEGONA: Fitxes realitzades i material de treball

Fitxa 1. Gladiator	Plec 1 A
Material de treball a l'aula. Gladiator	Plec 1 B
Fitxa 2. Braveheart. Text	Plec 2 A
Material de treball a l'aula. Braveheart	Plec 2 B
Fitxa 3. Joana d'Arc. Text.....	Plec 2 A

Material de treball a l'aula. Joana d'Arc.....	Plec 3 B
Fitxa 4. Joana la Boja. Text	Plec 4 A
Material de treball a l'aula.....	Plec 4 B
Fitxa 5. Vidoc. Text.....	Plec 5 A
Material de treball a l'aula. Vidocq.....	Plec 5 B
Fitxa 6. La guerra de l'opi. Text	Plec 6 A
Material de treball a l'aula. La guerra de l'opi	Plec 6 B
Fitxa 7. Titanic. Text	Plec 7 A
Material de treball a l'aula. Titanic	Plec 7 B
Fitxa 8. Los rebeldes del swing. Text	Plec 8 A
Material de treball a l'aula. Los rebeldes del swing	Plec 8 B
Fitxa 9. Pearl Harbor. Text.....	Plec 9 A
Material de treball a l'aula. Pearl Harbor	Plec 9 B
Fitxa 10. Salvar al soldat Ryan. Text.....	Plec 10 A
Material de treball a l'aula. Salvar al soldat Ryan.....	Plec 10 B

RESUM DEL TREBALL OBJECTE DE LA LLICÈNCIA

Títol:

Una proposta per l'adquisició i pràctica de les competències bàsiques a Ciències Socials: l'anàlisi de la història a partir de les noves tecnologies audiovisuals.

Autoria:

Joan – Maria Bragulat Isach.

Característiques:

El treball és format per 10 fitxes, cadascuna de les quals d'entre 13 / 15 pàgines on s'explica un fet històric relacionat amb el contingut d'una pel·lícula projectada prèviament a l'aula. Cada fitxa consta d'una mescla entre el text d'explicació i un conjunt d'imatges (com a mínim, una per pàgina) destinades a complementar la informació visual proporcionada per la projecció.

S'inclou també una fitxa per a l'alumne, amb una extensió de 3 / 4 pàgines, que ha de ser treballada pel grup - classe.

Acompanya un llistat de pel·lícules a projectar. S'ofereix aquí un conjunt d'alternatives fílmiques per facilitar la tasca del professorat.

Segueix la bibliografia bàsica utilitzada per l'autor.

Es finalitza amb una relació de la procedència de les imatges utilitzades i dels seus drets.

Orientació del treball:

Material per a ser utilitzat a l'aula. Assignatura d'Història.

Temes i/o identificadors:

Els regnats de Marc Aureli i Commode.

Eduard I d'Anglaterra, la revolta de William Wallace i la independència d'Escòcia.

La Guerra dels Cent Anys i Joana d'Arc.

Els Reis Catòlics i Joana la Boja.

El període napoleònic, la Restauració de 1814 a França i Espanya, i la revolta de 1830.

La Xina del segle XIX, la Guerra de l'Opi i el final de la dinastia imperial.

El naufragi del *Titanic*.

L'aparició del nazisme i la seva arribada al poder. Hitler.

El bombardeig de Pearl Harbor i la campanya del Pacífic.

El desembarcament de Normandia i la derrota del nazisme.

Nivell:

4t ESO; 1r Batxillerat.

Processador de textos utilitzat per elaborar la memòria magnètica i sistema operatiu:

Microsoft. Word.

MEMÒRIA DE LA LLICÈNCIA

1. Introducció.

1. 1. Antecedents del tema objecte del treball.

Els orígens del present projecte es troben en la mescla entre l'interès de l'autor pel món del Cinema i la seva activitat professional. Entre els anys 1979 i 1989, sota el pseudònim de Caligari, s'encarregà de la secció de crítica cinematogràfica del diari gironí **Punt Diari** (actualment **El Punt**) L'any 1982 obtingué la llicenciatura amb grau en Història amb la tesina **El Nosferatu de Herzog: anàlisi d'un remake**.

A partir de 1985 compaginà l'ensenyament de Geografia i Història a l'Ensenyament Secundari (primer, amb caràcter d'interí, a partir de 1991 com funcionari de carrera) amb activitats cinematogràfiques. Resultà especialment rellevant la col·laboració amb la productora de Barcelona **Virginia Films**, per la qual realitzà tasques de valoració, anàlisi i correcció de guions.

Des de 1995, quan obtingué la destinació definitiva a l'IES Cassà, de Cassà de la Selva (Gironès), impartí varis EATP de cinema (guió i filmació). En arribar la reforma, que plantejà una munió de nous reptes educatius, començà la utilització de pel·lícules històriques com material complementari a les explicacions. L'experiència resultà molt positiva: s'observava un increment de l'interès pel tema tractat, així com una millora clara en la comprensió de la matèria.

L'èxit motiva l'aparició, durant el curs 2001 – 2002, d'un crèdit variable anomenat **La història a través de les imatges**, trimestral, aplicat a 4t d'ESO. El resultat va superar les expectatives previstes, cosa que permeté l'ampliació de l'experiència a 1r de Batxillerat, on es repetí la bona acollida per part de l'alumnat. En els dos casos resultava evident que facilitava moltíssim la comprensió dels continguts històrics treballats a l'aula.

A partir d'aquest principis l'autor sol·licità i obtingué una llicència retribuïda per desenvolupar aquest projecte. S'havia de portar a terme durant el segon trimestre del curs 2002 – 2003. Era un repte agradable i prometedor.

1. 2. Explicació del tema.

El tema central consistia en la creació d'un material de treball a l'aula, destinat a oferir una informació històrica i visual, que complementés les explicacions realitzades a l'aula. Per aquest motiu calia la projecció prèvia d'un film adient, connectat pel seu

contingut amb el disseny curricular corresponent, que servia de punt d'introducció a un tema històric.

La selecció fílmica prèvia partia d'un pressuposts molt concrets: havien de ser produccions fàcil de localitzar en el mercat videogràfic (tant en format de vídeo, com, preferiblement, en DVD); calia que es tractés de produccions recents, donat que, per motius estètics i tècnics, les obres d'una certa antiguitat (aproximadament més de 15 anys) solen trobar-se molt apartades dels gustos de l'alumnat; calia un valor pedagògic mínim, determinat a partir del contingut, on es valorava la fidelitat històrica als fets narrats i la seva correspondència amb el treball a l'aula.

Calia també cercar i seleccionar un conjunt d'imatges reals, relacionades amb la pel·lícula, que permetessin contrastar el veritable passat amb la recreació fílmica: fotografies, gravats, pintures...

A partir d'aquests punt de partida, calia determinar quins serien els objectius a assolir.

1.3. Objectius que es pretenen assolir.

L'autor es fixà un conjunt d'objectius, a partir dels qual s'havia d'articular tot el treball. Eren els següents:

1. Entendre el cinema com a font de coneixements històrics i d'informació visual del passat.
2. Observar com la ideologia, la simplificació o la necessitat de síntesi característica de la narració cinematogràfica alteren i modifiquen la presentació dels aconteixements històrics.
3. Identificar els anacronismes, i valorar la fidelitat de la reconstrucció històrica.
4. Reconèixer els aconteixements presents en la narració i situar-los en el seu context.
5. Identificar els referents icònics que apareixen en la producció cinematogràfica, com l'arquitectura o la pintura.
6. Reconèixer els períodes històrics a partir de la reconstrucció realitzada, de la indumentària, l'arquitectura i el paisatge.
7. Confrontar els elements de la narració històrica (reals) amb els melodramàtics (novel·lats) i observar la seva interrelació.
8. Reconèixer els personatges reals i comparar-los amb la informació històrica real de la qual disposem.
9. Observar la diferència dels codis morals del passat en relació amb els actuals.
10. Analitzar les diferències socials que apareixen reflectides.
11. Comprendre l'evolució històrica dels drets humans.

12. Comparar els sistemes de govern que han existit al llarg de la història, analitzant la seva evolució i els seus valors.
13. Observar els elements de progrés i d'involució, tant material com moral, que apareixen reflectits en el cinema històric.
14. Reflexionar sobre les diferències entre les societats del passat i la nostra.
15. Apreciar els valors de la tolerància i el respecte entre cultures, grups ètnics, països i religions.
16. Observar els mals causats per la intolerància, el fanatisme i els abusos de poder.
17. Comprendre i identificar els aconteixements de la narració.
18. Relacionar les informacions ofertades pel cinema històric amb les contingudes en els llibres de text i les aportades per les explicacions a l'aula.
19. Saber accedir a la informació necessària per contrastar la realitat històrica amb la recreació fílmica.
20. Assolir la capacitat crítica necessària per valorar positivament o negativament la informació fílmica rebuda, d'acord amb els objectius anteriors.

A partir dels objectius es va determinar quin hauria de ser el mètode de treball.

1. 4. Hipòtesi inicial de treball.

Es pretenia la selecció d'un conjunt de pel·lícules a projectar, que es complementarien amb un text i un qüestionari que s'havia de treballar a l'aula. Es preveia un ritme de treball d'una fitxa per setmana, el que hauria de permetre un conjunt de 15 a 18 pel·lícules. Es tractava com es veurà a continuació, d'una hipòtesi exageradament optimista, fruit del desconeixement de les dificultats que, com es podrà comprovar seguidament, havien de sorgir.

2. Treball dut a terme.

2.1 Disseny del pla de treball.

El sistema inicial de treball abastava quatre fases successives: selecció i tria de pel·lícules disponibles, recerca d'imatges, recerca de textos i, finalment, elaboració de fitxes. Era la idea inicial destinar, com a molt, un terç del temps als primers apartats i la resta al quart.

La realitat, tanmateix, s'ha mostrat excessivament dura. Una quantitat sorprenent d'imponderables han alterat aquest sistema, com veurem a continuació.

2.2. Metodologia emprada. Recursos utilitzats.

Explicaré ara allò que s'ha pogut fer realment, donades les particulars característiques del mercat videogràfic i les drets d'imatges en el nostre ordenament jurídic. Anirem explicant d'acord amb les fases que s'han seguit.

- Selecció i tria de pel·lícules disponibles. Ha calgut partir d'un fet comercial bàsic: en aquest moment estem vivint la transició del sistema videogràfic tradicional al del DVD. El vídeo agonitza; el DVD el comença a substituir. A la pràctica això implica una oferta capriciosa. Els vídeos antics no es reediten donat que no resulten econòmicament rendibles; els DVD nous estan subordinats als èxits del moment, i, més a més, solen realitzar-se en tiratges curts, que poden esgotar-se en mesos. Així, trobem moltes obres fora de catàleg o exhaurides, impossibles d'obtenir en aquest moment.

Aquesta ha sigut la primera limitació. Ha calgut determinar obres que es trobessin disponibles i resultessin de fàcil accés. Un cop seleccionades es procedia a un visionat analític, anotant els fets històrics que hi apareixien.

- Recerca d'imatges. Sens dubte, ha resultat l'aspecte més difícil, i el que ha absorbit més temps i dedicació. Cal partir d'un principi difícil: la Llei de la Propietat Intel·lectual actualment vigent és terriblement restrictiva. Totes les imatges publicades des de fa 80 anys (és a dir, des del 1924) tenen drets vius; són propietat d' algú. I malgrat que l'article 32 de la mateixa llei sembla autoritzar el seu ús amb motius pedagògics, la interpretació del funcionari del Registre de la Propietat Intel·lectual i de la Jurisprudència és, a la pràctica, exageradament restrictiva.

Què s'exigeix ? Cal buscar el propietari de la imatge (o, si és el cas, els seus descendents) per obtenir els drets de reproducció. Això sol implicar el pagament d'unes quantitat econòmicament impagables. Uns exemples: el Museu de l' Empordà exigeix 30 euros (5.000 pessetes) per cedir una imatge d'un quadre (és prohibit realitzar fotografies) i 60 euros (10.000 pessetes) més en concepte de drets de reproducció; la productora de **Braveheart** només cedeix el dret per a reproduir fotogrames a canvi de 300 euros (50.000 pessetes) I això quan el propietari és localitzable. L'autor de la memòria va viure una discussió antològica amb el registrador intentant argumentar la impossibilitat de localitzar l'autor d'una il·lustració d'un àlbum (un cromó, és a dir), que devia editar-se aproximadament al voltant de 1950, on no constava ni l'autor, ni la signatura, ni cap peu d'impremta, ni cap informació de res i que, per acabar-ho de rematar, semblava procedir d'algun país no determinat d'Amèrica del Sud. Com en tants altres casos, la imatge no va poder ser utilitzada.

Per pura desesperació, totes les fitxes sobre temes històrics posteriors al 1924 foren abandonades, amb l'excepció de les referents al nazisme i la Segona Guerra Mundial. Aquí, donat que s'usaven fotografies aparegudes en revistes com **Signal**, **Victory** o

Semana, es considerà que reunien el principi de publicitat, per tant, existia la possibilitat d'emparar-se en l'article 32 de la Llei de Propietat Intel·lectual.

És inimaginable el temps i els recursos perduts per aquesta situació. Finalment, l'autor decidí utilitzar només imatges antigues. Començà així un penós deambular per arxius i llibreries de vell. Cal dir que en alguns arxius la professionalitat dels funcionaris facilità les coses: serien els casos de l'Arxiu Municipal de Girona o del Museu del Cinema "Tomás Mallo". Pel què pertoca al llibreters, només calia pagar pel material que interessava. El problema llavors era econòmic, donat que algunes obres resultaven inabastables per als recursos de l'autor.

En algun cas límit, l'autor ha recorregut a dibuixos realitzats per ell mateix, o bé a objectes de la seva col·lecció particular. Es pot assegurar que les il·lustracions de les fitxes han ocupat ben bé tres cinques part de l'esforç total i han obligat a una extraordinària inversió de temps.

- Recerca de textos. No ha resultat tan difícil, però també ha portat maldecaps. Especialment quan les fitxes requerien detalls concrets de certes biografies ha calgut recórrer a publicacions antigues, del temps de la història positivista. Donat que ja he citat el periple en arxius i llibreries ràncies resultarà comprensible l'ús d'obres centenàries. L'autor recorda com especialment difícil la recerca sobre la vida de William Wallace, personatge del qual no existeix cap biografia moderna en el mercat espanyol (la novel·la **Braveheart** no té cap base històrica; és farcida d'errors i anacronismes) i del qual només trobà informació en una **Historia de Inglaterra** publicada... el 1857 !!

- Elaboració de fitxes. Aconseguides les imatges, preparats els textos, era arribat el moment d'elaborar les fitxes. Tanmateix, les dificultats no acabaven aquí: les il·lustracions, bé escanejades o fotografiades amb una màquina digital, presentaven tota mena d'imperficcions. Calia un tractament informàtic previ, a partir del programa **Paint Shop Pro**, que requeria normalment entre 10 minuts i mitja hora per fotografia. En cas de necessitar molts retocs, podien necessitar-se fins a dues hores. A partir d'aquí s'acabava la cursa d'obstacles i es podia començar el treball pròpiament dit.

3. Resultats obtinguts.

Finalment s'aconseguí l'elaboració de 10 fitxes, totes elles amb textos elaborats per l'autor i il·lustrades amb imatges sense problemes de drets (bé per no tenir-ne, bé per haver obtenir la cessió per part de les institucions propietàries)

Cada fitxa consta de dues parts: la primera explica els fets històrics corresponents al film seleccionat, i la segona és una qüestionari amb un seguit de preguntes que l'alumne ha de respondre.

4. Conclusions. Aplicació pràctica.

El material obtingut ja s'ha començat a experimentar a classe durant el primer trimestre del curs 2002 - 2003. En concret, es tracta d'una assignatura optativa, anomenada **La història del món a través del Cinema**, que s'imparteix com assignatura optativa a 1r de Batxillerat. La matèria s'ha configurat com anual, amb dues sessions de classe a la setmana, on s'alternen les projeccions amb el treball dels materials elaborats.

La pràctica docent ha resultat molt positiva. Cada fitxa ocupa dues sessions a l'aula i la reacció de l'alumnat es clarament d'interès.

El material treballat és bàsicament l'elaborat durant la llicència. Aquest correspon al contingut en els annexos de la **Part Segona**, dels quals oferim a continuació un resum.

5. Relació de material contingut en els annexos.

En conjunt s'han elaborat 10 fitxes corresponents a les següents pel·lícules i temes:

Fitxa 1. **Gladiator**. Regnats de Marc Aureli i Commode. Les tribus bàrbares. La Roma Imperial. La decadència romana.

Fitxa 2. **Braveheart**. Regnats d'Eduard I i Eduard II d'Anglaterra. Revolta de William Wallace. Regnat de Robert Bruce d'Escòcia.

Fitxa 3. **Joan d'Arc**. La Guerra dels Cents Anys: origen i desenvolupament. Joana d'Arc: vida, èxits i final. La seva canonització.

Fitxa 4. **Joana la Boja**. Els Reis Catòlics. Matrimoni i breu regnat de Joana. Reclusió i final.

Fitxa 5. **Vidocq**. Vidocq: de presidiari a policia. Període napoleònic. Regnats de Lluís XVIII i Carles X. Tirania de Ferran VII. La revolució de 1830.

Fitxa 6. **La guerra de l'opi**. La Xina imperial. Penetració europea i guerres amb Gran Bretanya. Decadència i final de la dinastia manxú.

Fitxa 7. **Titanic**. Construcció del vaixell. La travessia. El naufragi.

Fitxa 8. **Los rebeldes del swing**. L'Alemanya de postguerra. Fundació del partit nazi. Arribada al poder i instauració de la dictadura. El jovent sota el nazisme. Caràcter de Hitler.

Fitxa 9. **Pearl Harbor**. Causes de l'atac japonès. L'agressió. La campanya del Pacífic. Derrota del Japó.

Fitxa 10. **Salvar al soldat Ryan**. La guerra el 1943. Victòries aliades. El desembarcament de Normandia. Els aliats derroten Alemanya. Els bombardeigs aeris. La fi de la guerra a Europa.

6. Agraïments.

Un cop arribat a aquest punt, i abans de continuar, cal tenir en compte que l'elaboració d'aquestes 10 fitxes ha resultat possible mercès l'ajut de determinades persones i institucions. Potser no sigui habitual, però, donat que en general tot han sigut dificultats, és just agrair els suports rebuts.

En primer lloc, vull remarcar l'ajut constant i els ànims que he rebut sempre d'Albert Perafità, coordinador de l'SMAV de Girona. Especialment en l'aspecte informàtic, el seu recolzament ha resultat fonamental: tant per l'ús de l'escàner, com pel funcionament del **Paint Shop Pro**, com per resoldre tota mena de dubtes. Sense ell aquest treball no hauria pogut realitzar-se.

En segon lloc, l'Arxiu Municipal de Girona i el Centre de Recerca i Documentació de la Imatge (CRDI) han tingut un comportament exemplar. A la riquesa del seu fons de gravats antics s'ha afegit la simpatia i amabilitat del director i funcionaris: Joan Boadas, Albina Varés, David Iglésias. Persones d'una gran vàlua professional i humana.

En tercer lloc, he de citar el Museu del Cinema de Girona, i especialment l'Institut d'Estudis, on la responsable, Montserrat Puigdevall, m'ha ofert tota mena de facilitats per consultar i fotografiar el magnífic arxiu d'aquesta institució.

A tots, insisteixo, el meu agraïment.

7. Filmografia.

Aquest apartat conté la relació de les pel·lícules utilitzades. També inclou un comentari sobre cadascun d'elles, la facilitat de localització en el mercat i, en certs casos, proposa projeccions alternatives o complementàries.

Fitxa 1. **Gladiator** (Ridley Scott. 2001) Fàcil d'aconseguir. Editada en vídeo i DVD. L'edició en vídeo presenta problemes de so que, en alguns moments, dificulten la comprensió dels diàlegs. El problema desapareix en el DVD.

La Roma de Marc Aureli i Commode apareix també a **La caiguda de l'Imperi Romà** (Anthony Mann.1963) L'argument té un contingut històric més fidel que **Gladiator**, però presenta el problema de la seva antiguitat. Tanmateix es troba fàcilment en vídeo i DVD.

Fitxa 2. **Braveheart** (Mel Gibson. 1995) Fàcil d'aconseguir. Editada en vídeo i DVD. No existeix cap altra producció en el mercat sobre l'Edat Mitjana escocesa. Sobre el rei

Eduard II si existeix un film (**Eduard II**. Kenneth Brannag. 1996), obra lenta, però d'una qualitat correcta. En aquest moment no sabem que s'hagi editat en el mercat videogràfic. Si s'ha projectat per televisió.

Fitxa 3. **Joana d'Arc** (de Jean Luc Besson. 2002) Localitzable en DVD (No he vist la cinta en vídeo; ignoro si s'ha editat en aquest format) Existeixen varies **Joana d'Arc** en el mercat. La versió de Besson és notablement fidel a la realitat històrica, i rebutja qualsevol interpretació sobrenatural de la vida de Joana d'Arc.

Fitxa 4. **Joana la Boja** (Vicente Aranda. 2002) Localitzable en vídeo i DVD. Projectada a la televisió. No té alternativa, donat que **Locura de amor** (Juan de Orduña. 1947) no és projectable a l'alumnat actual.

Fitxa 5. **Vidocq** (Pitof. 2001) Tot i que no és pròpiament una pel·lícula històrica, el fet de tenir com protagonista un personatge real i transcórrer durant les vespres de la Revolució de 1830 la converteix en un bon fil conductor per al període de l'Imperi Napoleònic i la Restauració. Excepte alguns clàssics (**Desirée**, **Guerra i Pau**) no existeixen obres vàlides, en aquest moment, sobre el període napoleònic i la Restauració. En el futur, quan s'editi, podrà ser útil **Master & Comander. Al otro lado del mundo** (Peter Weir. 2003)

Fitxa 6. **La guerra de l'opi** (Xie Jin. 2000) En aquest moment és localitzable en DVD. Ofereix el punt de vista xinès respecte la penetració estrangera, cosa que la fa especialment interessant. Existeix una alternativa fàcil de trobar: **55 dies en Pekín** (Nicholas Ray 1963) També es pot utilitzar **El último emperador** (Bernardo Bertolucci. 1987), disponible en vídeo i DVD.

Fitxa 7. **Titanic** (James Cameron. 1998) Fàcil de trobar en vídeo i DVD.

Fitxa 8. **Los rebeldes del swing** (Thomas Carter. 1992) Disponible en DVD; es troba amb facilitat. Es pot complementar amb **La lista de Schindler** (Steven Spielberg. 1993) o **El pianista** (Roman Polanski. 2003). Ambdues parteixen del tema de l'holocaust, però també permeten explicar la vida quotidiana en temps del nazisme. Es troben sense cap problema en vídeo i DVD. També és interessant **Hitler. El reinado del Mal** (Christian Duguay. 2003) obra d'un notable rigor històric, apareguda recentment en DVD. L'únic problema és la durada: tres hores.

Fitxa 9. **Pearl Harbor** (Michael Bay. 2001) Fàcil de trobar en vídeo i DVD. És recomanable complementar-la amb altres produccions on s'expliqui la campanya del Pacífic, com **La delgada Linea Roja** (Terence Malick.1998) o **Windtalkers** (John Woo. 2002) Les dues estan disponibles en vídeo i DVD.

Fitxa 10. **Salvar al soldat Ryan** (Steven Spielberg. 1998). Fàcil de trobar en vídeo i DVD. Només té un defecte: dona una visió unilateral de la Segona Guerra Mundial, exageradament americana. És recomanable completar-la amb algun film referent a la

campanya de Rússia, com **Enemigo a las puertas** (Jean Jacques Annaud. 2002) també disponible en vídeo i DVD.

8. Bibliografia.

Fitxa 1. **Gladiator.**

CANTÚ, César. *Historia Universal (Tomo II)* Imprenta de Gaspar i Roig. Madrid. 1854.

KOVALIOV, S. I. *Historia de Roma*. Ed. Akal. 3a Ed. Madrid. 1979.

Fitxa 2. **Braveheart.**

CANTÚ, César. *Historia Universal (Tomo IV)* Imprenta de Gaspar i Roig. Madrid. 1856.

FLEURY, J. A. *Historia de Inglaterra (Tomo I)* Ed. Plus Ultra. Barcelona. Ed. Librería Española. Madrid. 1857.

Fitxa 3. **Joana d'Arc.**

BALLESTER, Rafael. *Clio. Iniciación al estudio de la Historia (Tomo I)* Talleres Gráficos de la Sociedad General de Publicaciones. Barcelona. 1917

SAINT – PROSPE, A. J. C. *Historia de Francia (Vol. II)* Imprenta Brusi. Barcelona. 1840.

Fitxa 4. **Joana la Boja.**

FERNÁNDEZ Álvarez, Manuel. *Juana la Loca. La cautiva de Tordesillas*. Ed. Espasa Calpe S. A. Madrid. 2000.

LAFUENTE, Modesto. *Historia de España (Vol. 7)* Montaner y Simon, ed. Barcelona. 1889.

MARIANA, Padre. *Historia General de España (Vol. II)* Ed. de la Biblioteca Ilustrada de Gaspar i Roig. Madrid. 1852.

PRESCOTT, William H. *Historia del reinado de los Reyes Católicos Don Fernando y Doña Isabel*. Ed. Círculo de los Amigos de la Historia, Barcelona. 1973.

Fitxa 5. **Vidocq.**

CANTÚ, César. *Historia Universal (Tomo VI)* Imprenta de Gaspar y Roig. Madrid. 1857.

FERNÁNDEZ, Antonio. *Historia Universal. Edad Contemporanea*. Ed. Vicens Vives. Barcelona. 1984.

MACÉ DE LA RONCIÈRE, Víctor. *La policía y sus misterios (Tomo II)*. Font y Torrens, Editores. Barcelona. 1888.

SAINT-AMAND, Imbert de. *Napoleón III*. Montaner y Simón, Ed. Barcelona. 1898.

VON LEIXNER, Otto. *Nuestro siglo*. Montaner y Simón, Ed. Barcelona. 1883.

Fitxa 6. ***La guerra de l'opi***.

FLEURY, J. A. *Historia de Inglaterra (Tomo III)* Ed. Plus Ultra. Barcelona. Ed. Librería Española. 1857.

TODA, Eduardo. *Historia de la China*. Ed. El Progreso Industrial. Madrid. 1893.

BLAND J. O. – BACKHOUSE. *Tse-Hsi, emperatriz regente*. Ed. Espasa Calpe. Madrid. 1956.

Fitxa 7. ***Titanic***.

ANÒNIM. “La catástrofe del Titanic”, article publicat a *La Ilustración Española y Americana*. Número15, corresponent a l'abril de 1912. Pag. 254- 255.

LYNCH, Don. *El Titanic: una historia ilustrada*. Ed. Grijalbo. Barcelona. 1993.

Fitxa 8. ***Los rebeldes del swing***.

BRACHER, Karl Dietrich. *La dictadura alemana. (Vol. II)* Alianza Universidad. Madrid. 1973.

GRUNBERGER, Richard. *Historia social del Tercer Reich*. Ed. Destino. Barcelona. 1971.

KERSHAW, Ian. *Hitler (1889 – 1936)* Ed. Península.Barcelona. 1999.

LLORCA, Carmen. *Las mujeres de los dictadores*. Hyspanoamerica Ediciones. Madrid. 1978.

MACHTAN, Lothar. *El secreto de Hitler. La doble vida del dictador*. Ed. Planeta. Barcelona. 2001.

THORNTON, Michael J. *El nazisme*. Ed. Oikos – Tau. Barcelona. 1985.

TREVOR – ROPER, H. R. *Los últimos días de Hitler*. Ed. Plaza & Janés. Esplugas de Llobregat (Barcelona). 1973.

Fitxa 10. ***Salvar al soldat Ryan***.

BADSEY, Stephen. *Normandía 1944. El desembarco y la invasión aliada*. Ediciones del Prado. Madrid. 1994.

BAILEY, Ronald H. *La guerra aerea en Europa*. Ed. Folio. Barcelona. 1995.

BEEVOR, Antony. *Stalingrado*. Ed. Crítica. Barcelona. 6a Ed. 2001.

BOTTING, Douglas. *El Segundo Frente*. Ed. Folio. Barcelona. 1997.

FERMI, Laura. *Mussolini*. Ed. Grijalbo. Barcelona. 1962.

LAFFIN, John. *Diccionario de batallas*. Ed. Salvat. Barcelona. 2001.

WALLACE, Robert. *La campaña italiana*. Ed. Folio. Barcelona . 1995.

ZIEMKE, Earl F. *La máquina de destrucción soviética*. Ed. Folio. Barcelona. 1995.

ELTING, John R – VON LUTTICHAU, Charles V. P. *Descenso a los infiernos*. Ed. Rombo. Madrid. 1997.

9. Procedència de les imatges i dels drets.

Fitxa 1. *Gladiator*.

Imatge 1. Dibuix obra de l'autor.

Imatge 2. Gravat procedent de *La Ilustración Artística*. 1883. Retocat per ordinador. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 3. Litografia en color (Cromolitografia), procedent d' *Historia de España*, de Modesto Lafuente. 1885. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 4. Gravats procedents d' *Historia de Francia* d'A. J. C. Saint – Prospe. 1840. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 5. Esquerra. Gravat procedent de la revista *La nature*. 1875. Drets cedits pel Museu del Cinema de Girona.

Dreta. Gravat procedent d' *Historia de España* del Padre Mariana. 1852. Obra de la col·lecció particular de l'autor. El gravat ha sigut acolorit amb aquarel·la i retocat amb ordinador per l'autor.

Imatge 6. Gravat procedent d' *Historia de Francia* d'A. J. C. Saint – Prospe. 1840. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 7. Gravat procedent d' *Historia de España* del Padre Mariana. 1852. Obra de la col·lecció particular de l'autor. El gravat ha sigut acolorit amb aquarel·la i retocat amb ordinador per l'autor.

Imatge 8. Gravat procedent d' *Historia de Francia* d'A. J. C. Saint – Prospe. 1840. Drets cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 9. Fotografia anònima procedent de *Clio*. 1917. Obra de la col·lecció particular de l'autor. Retocada per ordinador.

Imatge 10. Fotografia anònima procedent de *Clio*. 1917. Obra de la col·lecció particular de l'autor. Retocada per ordinador.

Imatge 11. Fotografia del mosaic romà realitzada pel propi autor. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 12. Fotografia realitzada pel propi autor. En tractar-se d'una escultura en lloc públic no existeixen, per llei, drets previs.

Imatge 13. Gravat procedent de *La Ilustración Artística*. 1883. Retocat per ordinador. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 14. Gravat d'Antoni Roca (mort el 1864) i publicat a *Historia Universal* de César Cantú. 1854. Obra de la col·lecció particular de l'autor. Retocada per ordinador.

Fitxa 2. **Braveheart**.

Imatge 1. Figures de plom, propietat particular de l'autor, i fotografiades per ell mateix.

Imatge 2. Gravat procedent d' *Historia de Francia* d'A. J. C. Saint – Prospe. 1840. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 3. Gravat anònim. Procedència desconeguda. Realitzat aproximadament entre 1850 – 60. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 4. Fotografies particulars de l'autor. Les estàtues en espais públics, segons la llei, no necessiten autorització per ser reproduïdes.

Imatge 5. Gravat del segle XVI, no identificat. Reproduït a *Clio*. 1917. Col·lecció particular de l'autor. Retocat per ordinador.

Imatge 6. Fotografia de l'autor. Drets de reproducció dels elements fotografiats cedits pel Museu del Cinema de Girona.

Imatge 7. Litografia en color. Anònima. Procedència desconeguda. Realitzada aproximadament entre 1890 – 1900. Col·lecció particular de l'autor. Retocada per ordinador.

Imatge 8. Placa de llanterna màgica. Realitzada aproximadament entre 1840 -60. Drets de reproducció cedits pel Museu del Cinema de Girona.

Imatge 9. Fotografia particular de l'autor. Id. Imatge 4.

Imatge 10. Gravat procedent d' *Historia de Inglaterra*. 1857. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 11. Gravat procedent d' *Historia de Francia* d'A. J. C. Saint – Prospe. 1840. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 12. Gravat procedent d' *Historia de Inglaterra*. 1857. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 13. Gravat procedent de *La Ilustración Ibérica*. 1896. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 14. Litografia en color (Cromolitografia) procedent de *Los Misterios de la policía*. 1888. Col·lecció particular de l'autor.

Fitxa 3. **Joana d'Arc.**

Imatge 1. Postal. Signada: Lionel Royon (mort 1926) Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 2. Fotografies anònimes procedents de *Clio*. 1917. Retocades per ordinador. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 3. Litografia en color (Cromolitografia) procedent d' *Historia de España* de Modesto Lafuente. 1889. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 4. Gravat procedent d' *Historia de Francia* d'A. J. C. Saint – Prospe. 1840. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 5, 6 i 7. Id. Imatge 1.

Imatge 8. Gravat procedent d' *Historia de Francia* d'A. J. C. Saint – Prospe. 1840. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 9. Gravat procedent de *La Ilustración Española*. 1895. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 10 i 11. Id. Imatge 1.

Imatge 12. Gravat procedent d' *Historia de Francia* d'A. J. C. Saint – Prospe. 1840. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 13. Tricromia. Procedent de *Le Panorama de la Guerre de 1914 – 16* (Varis autors). 1916. Retocada per ordinador. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 14. Postal. Sense identificació d'autor o d'impremta. Aproximadament 1914 – 1920. Col·lecció particular de l'autor.

Fitxa 4. **Joana la Boja.**

Imatge 1. Litografia en color (Cromolitografia) Procedent d' *Història de España* de Modesto Lafuente. 1889. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 2. Tricromia. Autor desconegut. Aproximadament 1900 – 1910. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 3. Litografia. Autor i procedència desconeguda. Aproximadament 1890 – 1900. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 4. Tricromia.. Autor desconegut. Retocada per ordinador. Aproximadament 1900 – 1910. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 5. Tricromia. Autor desconegut. Còpia del quadre de Pradilla. Retocada per ordinador. Aproximadament 1900 – 1910. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 6. Gravat procedent d' *Historia de España* de Modesto Lafuente. 1889. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 7. Gravat procedent d' *Historia de Francia* d' A. J. C. Saint – Prospe. Retocada per ordinador. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 8. Gravat procedent d' *Historia de España* de Modesto Lafuente. 1889. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 9. Postals. Fotògraf i impremta desconeguts. Aproximadament 1900. Retocades per ordinador. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 10. Litografia. Procedent de *Mugeres célebres de España*. 1862. Drets cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 11. Dibuix reproduït heliogràficament per *La Ilustración Ibérica*. 1896. Retocat per ordinador. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 12. Tricromia. Autor desconegut. Còpia del quadre de Pradilla. Aproximadament 1900 – 1910. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 13. Gravat procedent de *La Ilustración Artística*. 1885. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 14. Fotografia particular de l'autor.

Fitxa 5. **Vidocq.**

Imatge 1, 2, 3, i 4. Litografies en color (Cromolitografies). Realitzades per Eusebi Planas (1833 – 1897) Publicades a *La policía y sus misterios*. 1888.

Imatge 5. Litografia de Charles Langlois (1789 – 1870) “Prise du Gran Convoi de Gironne de 21 septembre 1809”. Publicada a *Voyage pittoresque et militaire a l’Espagne*. 1826 - 30. Drets cedits per l’Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 6. Retrat de Napoleó. Gravat d’Antoni Roca (Mort 1864) Publicat a *Historia Universal* de César Cantú. 1857. Col·lecció particular de l’autor.

Retrat de Josep Bonaparte. Gravat d’Antoni Roca (mort 1864) Publicat a *Historia Universal* de César Cantú. 1857. Col·lecció particular de l’autor.

Imatge 7. Gravat procedent de *Nuestro siglo*. 1883. Drets de reproducció cedits per l’Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 8. Gravat procedent d’ *Historia de Francia* d’A. J. C. Saint – Prospe. 1840. Drets de reproducció cedits per l’Ajuntament de Girona.

Imatge 9. Gravat d’Antoni Roca (mort 1864) procedent d’ *Historia Universal* de César Cantú. Col·lecció particular de l’autor.

Imatge 10. Gravat d’Antoni Roca (mort 1864), procedent d’ *Historia de Cataluña* de Víctor Balaguer. 1862. Drets de reproducció cedits per l’Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 11. Gravat procedent de *Napoleón III*. 1898. Col·lecció particular de l’autor.

Imatge 12. Postal. Pressumiblement de procedència francesa. Sense referència d’autor ni d’impremta. Aproximadament 1890 – 1900. Col·lecció particular de l’autor.

Imatge 13. Fotografies realitzades per l’autor, a partir d’un arma propietat d’un col·leccionista particular.

Imatge 14. Gravat procedent de *Nuestro Siglo*. Drets de reproducció cedits per l’Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 15. Placa de llanterna màgica. Aproximadament 1840. Drets de reproducció cedits pel Museu del Cinema de Girona.

Fitxa 6. La guerra de l'opi.

Imatge 1. Placa de llanterna màgica. Autor i procedència desconeguts. Aproximadament 1830 – 40. Drets de reproducció cedits pel Museu del Cinema de Girona.

Imatge 2. Litografia en color (Cromolitografia). Procedent d' *Historia de España* de Modesto Lafuente. 1885. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 3. Fotografia procedent del llibre *Asia*. Sense identificació ni data d'edició. Aproximadament 1890 -1900. Drets de reproducció cedits per l'Ajuntament de Girona.

Imatge 4. Plaques de llanterna màgica. Autor i procedència desconegudes. Aproximadament 1830 – 1840. Drets de reproducció cedits pel Museu del Cinema de Girona.

Imatge 5. Fotografia procedent del llibre *Asia*. Sense identificació ni data d'edició. Aproximadament 1890 – 1900. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 6. Litografia en color (Cromolitografia). Autor desconegut. Procedent de *Geografia Universal*. 1885. Drets de reproducció cedits per l'Ajuntament de Girona.

Imatge 7. Gravat procedent d' *Historia de la China*. 1893. Acolorit a l'aquarel·la per l'autor i retocat per ordinador.

Imatge 8. Dibuix de l'autor, a partir d'un gravat del segle XIX.

Imatge 9. Litografia procedent del llibre *Asia*. Sense identificació ni data d'edició. Aproximadament 1890 – 1900. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 10. Placa de llanterna màgica. Autor i procedència desconeguts. Aproximadament 1840 – 50. Drets de reproducció cedits pel Museu del Cinema de Girona.

Imatge 11. Gravat procedent de *Geografia Universal*. 1845. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 12. Fotografia procedent de *La Ilustración Ibérica*. 1895. Autor no identificat. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 13. Plaques de llanterna màgica. Autor i procedència desconeguts. Aproximadament 1860. Drets de reproducció cedits pel Museu del Cinema de Girona.

Imatge 14. Litografia en color (Cromolitografia) Autor desconegut. Procedent de *Geografia Universal*. 1885. Drets de reproducció cedits per l'Ajuntament de Girona.

Fitxa 7. *Titanic*

Imatge 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, i 11. Fotografies i dibuixos procedents de l'article "La catástrofe del Titanic", publicat a *La Ilustración Española y Americana*, l'abril de 1912. Els autors de les il·lustracions no apareixen identificats. Drets de reproducció cedits per l'Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 7. Gravat publicat a la revista *La nature*. 1875.

Imatge 12. Imant de nevera. Propietat particular de l'autor.

Fitxa 8. ***Los rebeldes del swing.***

Imatge 1. Fotografia procedent de la revista *Signal*. 2n número d'abril de 1941. Pag. 23. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 2. Fotografia procedent de *Revista Alemana*. 1940. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 3. Fotografia de l'autor; els bitllets formen part de la seva col·lecció particular.

Imatge 4. Fotografia procedent de la revista *Signal*. 2n número d'abril de 1941. Pag. 26. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 5. Postal. Autor i impremta desconeguts. Porta un matasegells amb la data: 1918. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 6. Fotografia procedent de la revista *Signal*. 2n número d'abril de 1941. Pag. 26. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 7. Fotografia procedent de la revista *Signal*. 2n número de febrer de 1943. Pag. 21. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 8. Esquerra: Revista *Signal*. 2n número d'abril de 1941. Pag. 26. Col·lecció particular de l'autor.

Dreta: Revista *Signal*. 2n número d'abril de 1941. Pag. 24. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 9. Revista *Signal*. 2n número d'abril de 1941. Pag. 26. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 10. Revista *Signal*. 1r número de juliol de 1943. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 11 Dibuix procedent de la revista *Patufet. Almanac per a 1935*. Dibuixant no identificat. Adaptat i retocat per ordinador per l'autor..

Imatge 12. Fotografia procedent de la revista *Signal*. 1r número de juliol de 1943. Pag. 9. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 13. Fotografia procedent de la revista *Signal*. 2n número de gener de 1942. Pag. 9. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 14. Dibuix procedent de la revista *L'Esquella de la torratxa*. 1938. Retocat per ordinador. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 15. Fotografia procedent de *Signal*. Num. 3 de 1944. Pag. 5. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 16. Fotografia procedent de *Signal*. Num. 3. de 1944. Pag. 9. Col·lecció particular de l'autor.

Fitxa 9. **Pearl Harbor.**

Imatge 1. Revista *Victory*. Vol 2. Num. 2. Sense data. Pag. 19. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 2. Revista *Victory*. Vol 2. Num. 5. Any 1945. Pag. 3. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 3. Procedent del llibre *Africa. Oceanía. Novísima Geografía Ilustrada* de Vicente Vera. 1930. Drets de reproducció cedits per l' Arxiu Municipal de Girona.

Imatge 4. Maqueta de l'autor, fotografiada i retocada per ordinador per ell mateix.

Imatge 5. Revista *Signal*, num. 13. 1r de juliol de 1942. Pag. 12. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 6. Revista *Signal*, num. 13. 1r número de juliol de 1941. Pag. 13. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 7. Revista *Victory*. Vol. 1. núm. 6. 1944. Pag. 8. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 8. Revista *Signal*, num. 13. 1r número de juliol de 1942. p. 14. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 9. Esquerra: Revista *Victory*. Vol. 1. Num. 6. 1944. Pag. 5. Col·lecció particular de l'autor.

Dreta: Revista *Victory*. Vol. 2. Num. 2. 1944. Pag. 39. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 10. Revista *Signal*. Num 13. 1r número de juliol de 1942. Pag. 14. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 11. Esquerra. Revista *Victory*. Vol. 1. Num. 4. Sense data. Pag. 54. Col·lecció particular de l'autor.

Dreta:: Revista *Victory*. Vol. 1. Num. 4. Sense data. Pag. 56. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 12. Esquerra. Revista *Victory*. Vol. 2. Num. 2. 1944. Pag. 23. Col·lecció particular de l'autor.

Dreta. Revista *Victory*. Vol. 2. Num 5. 1945. Pag 43. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 13. Revista *Victory*. Vol. 2. Num. 5. 1945. Pag. 43. Col·lecció particular de l'autor.

Fitxa 10. **Salvar al soldat Ryan.**

Imatge 1. Mapa procedent d'un fullet de propaganda aliada. Sense data ni peu d'impremta. No presenta cap identificació d'autors. Possiblement publicat a mitjans de 1943. Retocat per ordinador. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 2. Portada de la revista *Semana*. Num. 123. 30 de juny de 1942. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 3. Portada de la revista *Victory*. Vol. 1. Num. 6.. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 4. Fotografia superior, procedent de la revista *Victory*. Vol. 1. Num. 4. Pag. 3. Col·lecció particular de l'autor.

Fotografia inferior, procedent de la revista *Signal*. 2n número de setembre de 1943. Pag. 11. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 5. Fotografia procedent de la revista *Victory*. Vol.1. Num. 6. Pag. 14. Sense Data. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 6. Il·lustració anònima, publicada en un full de propaganda aliada. Sense data ni peu d'impremta. Possiblement publicat el 1944. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 7. Fotografia esquerra, procedent de la revista *Victory*. Vol. 2. Num. 2. Pag. 3. Sense Data. Col·lecció particular de l'autor.

Fotografia dreta, procedent de la revista *Victory*. Vol. 1. Num. 6. Pag. 2. Sense Data. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 8. Superior. Portada de la revista *Signal*. 2n número de setembre de 1943. Col·lecció particular de l'autor.

Inferior. Fotografia de l'autor, a partir d'una maqueta de la seva col·lecció.

Imatge 9. Fotografia esquerra, procedent de la revista *Signal*. 2n número de setembre de 1943. Pag. 16. Col·lecció particular de l'autor.

Fotografia dreta, procedent de la revista *Victory*. Vol. 1. Num. 5. Pag. 17. Sense data. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 10. Fotografia esquerra, procedent de la revista *Victory*. Vol. 1. Num. 5. Pag. 54. Sense data. Col·lecció particular de l'autor.

Fotografia dreta, procedent de la revista *Signal*. 1r número de desembre de 1943. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 11. Fotografia procedent de la revista *Victory*. Vol. 1. Num. 5. Pag. 16. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 12. Fotografia procedent de la revista *Victory*. Vol. 2. Num 2. Pag. 26. Retocada per ordinador. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 13. Fotografia procedent de la revista *Victory*. Vol. 1. Num. 6. Pag. 45. Sense Data. Col·lecció particular de l'autor.

Imatge 14. Fotografia procedent de la revista *Victory*. Vol.2. Num. 5. Pag. 15. Sense Data. Col·lecció particular de l'autor.